

СОЦІАЛЬНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ЕФЕКТИВНОСТІ ПРАВА

Д. Л. Драч, Т. В. Михайліна

Анотація. Статтю присвячено дослідженню соціальних детермінант ефективності права. За допомогою загальнонаукових методів (аналіз, синтез, дедукція, індукція, діалектичний, системно-структурний методи) було з'ясовано поняття та значення конкретних соціальних детермінант ефективності права; приватнонаукові методи (правове моделювання, формально-юридичний метод) сприяли виокремленню й аналізу структурних компонентів соціальних детермінант ефективності права; спеціальні методи (кібернетичний, синергетичний, психологічний методи) застосовувались для встановлення особливостей впливу досліджуваних соціальних детермінант на ефективність права. Запропоновано авторське визначення поняття «соціальні детермінанти ефективності права», систематизовано такі детермінанти в певні групи на підставі різних критеріїв, а також здійснено характеристику відповідних соціальних детермінант ефективності права.

Ключові слова: соціальні детермінанти ефективності права, соціальна природа права, витоки права, сприйняття права суспільством, прояви впливу права на суспільство, взаємодія права з іншими чинниками, постійна модернізація права.

Вступ. Ефективність права є надзвичайно важливою юридичною категорією, яка формується під впливом певних чинників. Забезпечення ефективності права в об'єктивній дійсності неможливе без врахування таких чинників, що зумовлює необхідність їх поглибленого наукового дослідження. Проблеми чинників формування ефективності права доволі часто аналізуються в науковій літературі, однак підходи до їх дослідження потребують систематизації. Зокрема, за критерієм середовища формування чинників ефективності права їх доцільно поділити на соціальні й правові.

Останнім часом дослідження соціальних детермінант ефективності права були складовими наукових робіт В. А. Бондаренко, Н. А. Дубини, В. В. Завальнюка, Л. Ф. Купіної, О. М. Сидоренка, О. О. Старицької, З. В. Таран, О. В. Турути та інших науковців. Проте все ще залишається низка малодосліджених питань щодо соціальних детермінант ефективності права, що і обумовлює актуальність обраної теми.

Метою статті є дослідження соціальних детермінант ефективності права, а саме, з'ясування їх поняття, систематизація соціальних детермінант ефективності права в певні групи та здійснення їх характеристики.

Основний розділ. Соціальні детермінанти ефективності права вказують на певні особливості розвитку суспільства, які є сприятливими чинниками для формування ефективності права. Зважаючи на значну кількість таких соціальних детермінант, їх доцільно систематизувати в групи, які об'єднують чинники ефективності права залежно від: 1) соціальної природи права; 2) витоків права; 3) сприйняття права суспільством; 4) проявів впливу права на суспільство; 5) взаємодії права з іншими чинниками; 6) постійної модернізації права.

Соціальна природа права як комплексна детермінанта ефективності права визначається змістовною сутністю права, тобто тим, що в основі права лежить спрямованість на задоволення інтересів та потреб як всього суспільства, так і кожної окремої людини. Право слугує для загального блага, тобто виражає загальний інтерес, і право є відображенням волі і інтересів груп або класів, пов'язаних з владою: таким є співвідношення ідеальної й реальної соціальної природи права [1, с. 12]. Звідси слідує, що право повинно бути опосередковано людиноцентристською концепцією, в основі якої – визнання людини найвищою соціальною цінністю. Крім того, реалізація загальносоціальних функцій права, як і юридичних, вимагає наявності у праві конструктиву, адже право пов'язане з глибинними потребами й інтересами людей щодо упорядкування громадського та приватного життя відповідно до їх загальної волі; воно повинно містити в собі права та свободи особистості, гуманізм, соціальну справедливість, історичну стійкість і надійність суспільних процесів, причому конструктивним навантаженням права, зокрема, сьогодні, в першу чергу, є досягнення соціальної

стабільності в суспільстві [2, с. 25]. Не менш важливою соціальною детермінантою ефективності права є його цінність: право як явище соціального буття стає результатом телеономної, ціле- й ціннісно-раціональної діяльності індивіда і його спільностей, аксіологічна природа якого полягає у вираженні права як форми правових цінностей, до яких належать передусім невід'ємні атрибути права – свобода, рівність, справедливість, в основі яких лежать правові ціннісні відносини між соціальними суб'єктами [3, с. 21–22]. Узагальнюючи вищевикладене, доцільно зауважити, що системна соціальна природа права є надзвичайно важливою детермінантою ефективності права, оскільки від того, наскільки достовірно й повно право виражатиме й захищатиме суспільну думку, надаватиме інтересам суспільства пріоритет, значною мірою залежить тенденція самого суспільства поділяти позиції правових приписів та слідувати їм, що, однозначно, стане привілейованим каталізатором забезпечення ефективності права.

Також важливою соціальною детермінантою ефективності права є врахування витоків самого права, тобто тих чинників, які є його фундаментальною основою, впливають на формування права та його особливостей. Перш за все, правоутворення обумовлене потребами соціуму щодо правового регулювання суспільних відносин, що вказує на наявність беззаперечної необхідності існування права, яке є незамінним й безальтернативним явищем, достатньо потужним для реалізації свого призначення, зокрема, на основі сумісності приписів права з поглядами суспільства. Крім того, сучасний стан розвитку права спирається на історико-культурну еволюцію суспільства і держави, об'єктивне відображення у праві дійсності та відповідність рівня розвитку права актуальним закономірностям буття, тому що верховенство права в суспільстві відображається і зберігається саме за допомогою правових норм, які є функціональним двигуном існування суспільства з усією його соціальною діяльністю [4, с. 135], а забезпечити належну реалізацію права без врахування його зв'язку з багатовимірною реальністю не видається можливим. Аналізуючи витoki права, слід звернути увагу і на мораль, яка історично виникла раніше і, відповідно, суттєво вплинула на формування сутності об'єктивного права: так, якщо предмет регулювання права і моралі співпадає, і норма моралі співпадає з правовим приписом, то вони резонують одне з одним і підсилюють свій вплив, проте навіть у протилежному випадку мораль створює міцний фундамент для дії правових норм [5, с. 271]. Тож, витoki права, значною мірою базуючись на передумовах формування останнього, є важливою детермінантою ефективності права, адже впливають на його сутність, визначають його місце в соціальній системі, а також формують здатність права бути функціонально придатним шляхом його наділення переконливою авторитетністю та відповідністю інтересам соціуму.

Ефективність права як результат його дії залежить і від сприйняття права суспільством. Легітимність права є здатністю права досягти суспільного визнання, але не завдяки закону, а завдяки людському ставленню до права. Довіра до права, у свою чергу, включає впевненість громадян у тому, що їх правове становище залишатиметься стабільним і в майбутньому не погіршуватиметься; публічність діяльності держави, стабільність законодавства та прогнозованість його розвитку; адекватний дискреційним повноваженням відповідних державних органів захист від свавільних рішень; повагу держави до легітимних очікувань громадян; закріплення у законі недопустимості погіршення правового становища особи, яка оскаржує рішення про притягнення її до юридичної відповідальності [6, с. 95]. Нарешті, престиж права, що являє собою авторитет права і повагу до нього суспільства, є найбільш сприятливим показником ставлення суспільства до права. Важливе значення для ефективності права має також рівень правосвідомості й правової культури, адже дані правові категорії завжди пов'язані з формуванням мотиву особи до правомірної чи неправомірної поведінки, що сприяє або, відповідно, перешкоджає втіленню позитивного потенціалу права в правову реальність. Таким чином, сприйняття права суспільством формує загальне уявлення соціуму про сутність права, його призначення і роль права як соціального регулятора на глобальному рівні, що впливає на правову поведінку всіх суб'єктів права, яка в своїй сукупності формує правову дійсність, об'єктивні характеристики якої є визначальним критерієм оцінки стану ефективності права.

Як уже зазначалось, від сприйняття права суттєво залежать прояви його впливу на суспільство, які виявляються, зокрема, у правомірній чи неправомірній поведінці громадян, що, однак, не є єдиною детермінантою у даній групі. Зосередженість на правовому вихованні, наявність умов для вирішення конфліктних ситуацій, соціальна активність населення, діяльність громадських організацій, та й загалом стан врегульованості суспільних відносин, – всі ці і багато інших показників є водночас соціальними детермінантами ефективності права, оскільки їх значення полягає у створенні можливостей для функціонування права як соціального арбітра, що є незмінно інтегрованим у суспільне життя. Отже, злагодженість суспільних відносин є водночас і передумовою, і результатом ефективності права, виражаючи готовність суспільства реалізувати правові приписи і поділяти думку щодо їх беззаперечної необхідності; позитивні характеристики впливу права на суспільство вказують на перспективи такого впливу, тобто прогнозовану ефективність права.

Ефективність права є складною юридичною категорією, і її забезпечення повинно базуватись на застосуванні не лише юридичних, а й інших чинників, які мають бути взаємоузгоджені. Особливо актуальним це питання постає в умовах глобалізації, яка представляє собою щільний взаємозв'язок між всіма процесами розвитку суспільства на світовому масштабі. Зважаючи на це, при дослідженні соціальних детермінант ефективності права слід враховувати, що характеристики дії права на суспільні відносини залежать і від позаправових галузей суспільного життя, які обумовлюють наявність відповідних галузевих чинників впливу на ефективність права, як-от економічних, політичних, організаційних, інформаційних, ідеологічних, культурних тощо. Також ефективність права у цьому аспекті залежить від рівня розвитку прикладних чинників, які обумовлені певними науковими напрямками, інтегрованими з досягненнями юридичної науки, а саме юридичне прогнозування, юридична статистика, правове моделювання, правова інформатика і т.д. [7, с. 474–475]. Підсумовуючи, право є хоч і самостійним, проте взаємозалежним від інших сфер життя суспільства напрямком, і його ефективність може бути забезпечена саме консолідацією «сил» усіх сфер суспільного життя.

Важливими вимогами до розвитку сучасного права є його стабільність і водночас динамізм, адже досягнутий рівень світового прогресу не є остаточним, а суспільство і держава потребують постійної модернізації. У таких умовах право теж повинно оновлюватися, враховуючи нові виклики сьогодення. Саме тому невизначеність майбутнього спричиняє появу нових, альтернативних форм регулювання, і це є поясненням викликів та тонкощів інституціоналізації альтернативних режимів правового управління у висококодифікованій та формалізованій системі права [8, с. 15]. Ефективність права відображає переваги та недоліки правових норм, є умовою для подальшого вдосконалення змісту правових норм, визначення шляхів усунення недоліків правового регулювання [9, с. 43], що є запорукою успішної модернізації права на благо особі, суспільству й державі. Дійсно, ефективність права є результатом врахування глобального прогресу, причому сутність права повинна залишатися стабільною, а зміст – динамічним, що дозволить враховувати потреби й інтереси суб'єктів права на конкретному етапі історичного розвитку й створювати правові механізми їх задоволення.

Висновки. Отже, важливими чинниками формування ефективності права є соціальні й правові детермінанти.

Під соціальними детермінантами ефективності права запропоновано розуміти чинники формування кількісно-якісної характеристики дії об'єктивного права на стан впорядкованості суспільних відносин, які представляють собою певні особливості розвитку самого суспільства.

Соціальні детермінанти ефективності права згруповано на основі соціальної природи права, витоків права, сприйняття права суспільством, проявів впливу права на суспільство, взаємодії права з іншими чинниками та постійної модернізації права.

Аннотация. Стаття посвящена исследованию социальных детерминант эффективности права. С помощью общенаучных методов (анализ, синтез, дедукция, индукция, диалектический, системно-структурный методы) были выяснены понятие и значение конкретных социальных детерминант

ефективності права; частіше наукові методи (правове моделювання, формально-юридический метод) способували виділенню і аналізу структурних компонентів соціальних детермінант ефективності права; спеціальні методи (кібернетический, синергетический, психологіческий методи) примінялись для установлення особеностей впливу досліджуваних соціальних детермінант на ефективність права. Сформульовано авторське визначення поняття «соціальні детермінанти ефективності права», систематизовано такі детермінанти в визначені групи на основі різних критеріїв, а також здійснено характеристику відповідних соціальних детермінант ефективності права.

Ключеві слова: соціальні детермінанти ефективності права, соціальна природа права, істини права, сприйняття права суспільством, проявлення впливу права на суспільство, взаємодія права з іншими факторами, постійна модернізація права.

Abstract. The article is dedicated on researching of the social determinants of the effectiveness of law. The essence and meaning of the certain social determinants of the effectiveness of law are comprehended with using of general scientific methods (analysis, synthesis, deduction, induction, dialectical, system-structural methods); the structural components of the social determinants of the effectiveness of law are distinguished and analyzed with using of private scientific methods (legal modeling, formal and legal method); special methods (cybernetic, synergistic, psychological methods) are used for finding out of features of impact of the investigated social determinants on the effectiveness of law. The author's definition of the concept «the social determinants of the effectiveness of law» is suggested, such determinants are systematized in certain groups on the basis of different criteria, and also it is conducted a characteristic of appropriate social determinants of the effectiveness of law.

Key words: social determinants of the effectiveness of law, social nature of law, leaks of law, perception of law by society, manifestations of the impact of law on society, interaction of law with other factors, constant modernization of law.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Дунас О. І. Наукові підходи щодо визначення соціальної природи права. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія «Юридичні науки»*. 2013. Т. 26 (65). № 2–2. С. 10–16.
2. Оніщенко Н. Конструктив в праві: проблеми аналітичного дослідження. *Публічне право*. 2017. № 3 (27). С. 24–30.
3. Ганчук О. Контекстуалізація ціннісного виміру права. *Національний юридичний журнал: теорія і практика*. 2014. № 6. С. 20–23.
4. Bujdciu N. R. The Validity and Effectiveness of Law. *Bulletin of the Transilvania University of Braşov. Series VII: Social Sciences. Law*. 2015. Vol. 8 (57). No. 1. P. 127–138.
5. Крилова Д. Мораль як чинник ефективності норм права. *Ефективність норм права*. зб. наук. праць. матер. VII Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 17 листопада 2016 р.). Київ: Ніка-Центр, 2016. С. 270–273.
6. Шевченко А. Є., Старостюк А. В. Відродження довіри до права як показник ефективності правового моніторингу. *Альманах права*. 2019. Вип. 10. С. 94–98.
7. Почепцов Ю. В. Фактори дієвості та ефективності права як умова його функціонування. *Альманах права*. 2019. Вип. 10. С. 232–236.
8. Zumbansen P. Law's Knowledge and Law's Effectiveness: Reflections from Legal Sociology and Legal Theory. *CLPE Research Paper. Law Research Paper Series*. 2009. Vol. 05. № 02. P. 1–19.
9. Почепцов Ю. В. Ефективність права як юридична категорія. *Право і суспільство*. 2018. № 2. Ч. 2. С. 39–45.

УДК 347.9

ПРАВО НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУДОВИЙ РОЗГЛЯД У АСПЕКТІ РОЗУМНИХ СТРОКІВ

Т. О. Забейда, К. Є. Присакар, І. В. Атаманчук

Анотація. Проаналізовано проблему справедливого розгляду судових справ у розумні строки відповідно до чинного законодавства про судострій. На підставі аналізу практики Європейського суду з прав людини запропоновано рекомендації щодо скорочення строків судового провадження.

Ключові слова: розумні строки розгляду справ судом, розподіл справ між суддями, дисциплінарна відповідальність суддів.

Відповідно до п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. (далі – Конвенція) справи про цивільні права та обов'язки осіб, а також справи про кримінальне обвинувачення мають бути розглянуті в суді впродовж «розумного» строку.